

Gezag en (taal)regels

William Van Belle

1 De crisis van het traditionele gezag

“Met afwijzen van gezag komt vrijheid in het gedrang” is de intrigerende en controversiële titel van de bijdrage van de Britse socioloog Frank Furedi in *NRC Handelsblad* van 14-15 november 2009. Furedi krijgt in de Nederlandstalige pers misschien wat te vaak het epitheton ‘spraakmakend’ toebedeeld, maar dit standpunt is alleszins uitdagend. Het suggereert immers dat gezag en vrijheid veeleer elkaars bondgenoten zijn dan tegengestelden.

De hoofdlijn van zijn betoog wordt weergegeven in de lead: “Gezag staat dezer dagen slecht aangeschreven. Het is mode om het te ontmaskeren, of het nu gaat om politici, leraren, ouders, priesters of artsen. Maar zonder erkenning van moreel gezag zijn we veroordeeld tot steeds meer regels en procedures. En dat bedreigt nu juist onze vrijheid.” Enerzijds vragen mensen om een oplossing van allerlei problemen door een gezaghebbende instelling, maar anderzijds is er een diep wantrouwen ten opzichte van de uitoefening van gezag. Het gevolg van dat wantrouwen is dat gezagdragers (de overheid, het management van een bedrijf) nogal eens bang zijn om hun gezag uit te oefenen en hun verantwoordelijkheid doorschuiven naar adviseurs en studiebureaus. Dat leidt ertoe dat ‘deskundigen’ allerlei regels en procedures opstellen, maar een dergelijke regelgeving “leidt onverbiddelijk tot meer regelgeving” omdat ze niet op een moreel en filosofisch zingevingssysteem berust.

Furedi baseert zich op het artikel *Wat is gezag?* (1954) van de politieke filosoof Hannah Arendt. In dat artikel geeft zij een historische analyse van wat in de Westerse wereld eeuwenlang onder ‘gezag’ is verstaan. Dat traditionele gezag is volgens haar sinds het begin van de twintigste eeuw in crisis. Het meest significante teken van die crisis is dat ze zich ook toont op het vlak van de opvoeding van kinderen en het onderwijs. Dat zijn gebieden waar gezag altijd aanvaard is geweest als een natuurlijke noodzaak wegens de hulpeloosheid van kinderen en de nood aan continuïteit in de samenleving. Dat ‘natuurlijke’ gezag van ouders ten opzichte van kinderen, van leraren ten opzichte van leerlingen heeft als model gediend voor een grote variëteit van autoritaire bestuursvormen. Kenmerkend voor het gezag zoals het zich eeuwenlang in het Westen heeft gemanifesteerd, is dat het zowel onderscheiden dient te worden van ‘overreding door argumenten’ als van ‘dwang’. Gezag gebruikt geen geweld: als dat gebeurt, heeft het gezag afgedaan. Gezag gaat ook niet samen met overreding door argumenten, want overreding veronderstelt gelijkheid en gezag is hiërarchisch.

Arendt merkt wel op dat het haar niet gaat om ‘gezag in het algemeen’, maar de specifieke vorm ervan die in de Westerse wereld lange tijd van kracht is geweest. Dat is een belangrijke precisering die in het artikel van Furedi niet terug te vinden is. Integendeel, hij lijkt het over ‘gezag in al zijn vormen’ te hebben, want op het einde van zijn artikel merkt hij op dat wie een bepaalde vorm van gezag als onwettig verwerpt, meestal wel andere vormen van gezag als aanvaardbaar erkent: de beroemdheid, de therapeut, de deskundige. Maar dit slechts terzijde: mij interesseert in deze context vooral Furedi’s stelling dat meer regelgeving de (democratische) vrijheid in gevaar brengt.

2 Gezag, regels en normen in taalgebruik

De gezagscrisis die Arendt beschrijft, heeft zich ook voorgedaan op het vlak van het ABN, het Algemeen Beschaafd Nederlands. Dat is heel duidelijk te merken vanaf het laatste kwart van de vorige eeuw. Guido Geerts kon in 1967 nog een gezaghebbend artikel schrijven over 'het gezag van Van Dale', verwijzend naar het "gezag van de centrale Nederlandse gemeenschapstaal" waarop de redacteur van Van Dale zich baseert. Tien, vijftien jaar later zou die verwijzing niet zo probleemloos geweest zijn. Joop van der Horst (2010: 118) vermeldt dat B.C. Damsteegt hem en de andere aankomende studenten Nederlands in 1968 in enkele minuten kon uitleggen wat ABN is. Er werden door de studenten ook geen opmerkingen gemaakt: het was een duidelijke zaak. Toen hij tien jaar later als beginnend docent aan de UvA hetzelfde moest uitleggen, lukte hem dat niet. "Huizenhoge discussies laaiden op." De reden dat de ABN-norm niet meer probleemloos werd aanvaard, is volgens hem dat het ABN zijn functie van instrument voor sociale vooruitgang (grotendeels) verloren heeft. In de periode voordien was ABN leren voor hele bevolkingsgroepen de noodzakelijke voorwaarde om hogerop te klimmen op de maatschappelijke ladder. In het laatste kwart van vorige eeuw vervult het ABN die functie minder en minder, met als gevolg dat de eenduidige ABN-norm ook minder aanvaard wordt. Met de grote lijnen van zijn verklaring kan ik het alleen maar eens zijn.

In het verlengde van de problematisering van de ABN-norm is ook aandacht besteed aan wat taalnormen en -regels in feite zijn (zie o.m. Haeseryn 1987). Dikwijls wordt daarbij verwezen naar de bijdrage van Renate Bartsch. Bartsch (1984) grenst het begrip 'norm' af tegenover 'gewoonte' en 'voorschrift'. Een norm en een gewoonte hebben gemeen dat ze de verwachting van een regelmatigheid inhouden. Een norm onderscheidt zich echter op twee essentiële punten van een gewoonte. Een gewoonte verdwijnt als van de regelmatigheid vaak genoeg wordt afgeweken, maar dat geldt niet voor een norm zolang als op de afwijkingen kritiek, correcties of sancties volgen. Voorts is een norm zelf een voldoende reden voor een gedrag, wat niet gezegd kan worden voor een gewoonte. De gewoonte om wekelijks een uur te joggen is zelf geen reden om wekelijks een uur te joggen. Met een voorschrift of een bevel heeft een norm gemeen dat kritiek, correctie en sanctie kunnen volgen wanneer ze niet worden opgevolgd. Het verschil is dat bevelen en voorschriften uitgaan van een of meer personen die het voorgeschrevene opleggen aan anderen, terwijl normen in principe voor iedereen gelden, ook voor diegene die de norm zou uitvaardigen. Het eigene aan normen is dat het normsobject zich vereenzelvigt met de normautoriteit; het normsobject heeft de norm geaccepteerd en geïnternaliseerd. Acceptatie en internalisatie zijn twee stadia in een proces: het komt voor dat mensen een norm geaccepteerd hebben, maar niet zo geïnternaliseerd dat hij hun handelen bepaalt.

Als we ons beperken tot de normen die de sociale interactie bepalen, kunnen we stellen dat die normen sociale regels met normatieve kracht zijn. Dergelijke normen zijn constitutief voor sociale instituties zoals het huwelijk of een huurcontract, die de rechten en plichten van de betrokken personen definiëren. Sociale normen in die zin vormen geen bedreiging voor onze vrijheid en democratie. Of zoals Haeseryn (1987: 6), zich baserend op Bartsch, het uitdrukt: "Sterker nog: een gemeenschap van mensen bestaat slechts bij de gratie van *sociale* normen (en de daarop gebaseerde instituties), die het omgaan van mensen met elkaar in goede banen leiden." Wat een sociale institutie is, is meer bepaald uitgewerkt door John R. Searle in *The construction of social reality*. Searle hecht een groot belang aan wat hij 'collectieve intentionaliteit' noemt. Dat is volgens hem een van de bouwstenen van sociale feiten en sociale instituties. Het gaat om intenties die we verwacht worden te hebben in het stellen van sociale en institutionele handelingen en die we tegelijkertijd ook bij de andere betrokkenen aannemen. In dit kader wil ik ook graag verwijzen naar *A theory of justice* van John Rawls. Rawls' rechtvaardigheidstheorie is een soort van sociaal-contracttheorie. Hij probeert die niet aannemelijk te maken op grond van historische gegevens, maar aan de hand

van een gedachte-experiment. Stel je een maatschappij met rationele wezens voor: over welk rechtssysteem zouden zij het eens kunnen zijn, ook als zij niet weten welke sociale positie zij in de maatschappij zouden bekleden? Volgens Rawls is er helemaal geen tegenstelling tussen rechtsregels en vrijheid. Integendeel: het verband tussen beide is volgens hem heel duidelijk. Vrijheid is immers een complex geheel van rechten en plichten gedefinieerd door instituties.

Het cultiveren van gezag in maatschappelijke kwesties kan ook gemakkelijk leiden tot het aanvaarden van beweringen als: “Argumenten zijn belangrijk, maar niet voldoende. Het gaat er ook om wie ze gebruikt. Dat is een kwestie van autoriteit en van respect.” (R. Lubbers, oud-premier van Nederland, citaat overgenomen uit Van Eemeren en Grootendorst 1994: 73) Dergelijke beweringen getuigen van een attitude die haaks staat op de beginselen van de democratische rechtsstaat.

3 Basisvoorwaarden voor sociale regels

Een systeem van sociale regels (instituties) is dus niet tegenstrijdig met democratie en vrijheid. Integendeel, het maakt democratie en vrijheid juist mogelijk. Daarvoor is wel essentieel dat de regelgeving aan een aantal basisvoorwaarden voldoet. Ik baseer me opnieuw op Rawls’ rechtvaardigheidstheorie. De basisvoorwaarden die hij vermeldt, gelden in de eerste plaats natuurlijk voor rechtsregels (1999: 206-213), maar verschillende zijn ook van toepassing op sociale regelgeving in het algemeen. Een rechtsregel heeft natuurlijk wel een grotere regulatieve kracht dan een taalregel.

Een algemene veronderstelling van Rawls is dat regelgeving zich moet richten tot *rationele* personen. Hij definieert een rechtssysteem als een geheel van publieke regels gericht naar rationele personen om hun gedrag te regelen en om een kader voor sociale interactie te geven. Regelgeving doet een beroep op individuen als rationele personen die het nut, de zinvolheid van de regel inzien. Anders gezegd: een regel mag niet ingaan tegen wat rationele personen redelijkerwijs verwachten om sociale coördinatie te bewerkstelligen. Een typisch voorbeeld van een regel die daar tegen indruist, lijkt me de verkeersregel – die ik in Kinshasa heb meegemaakt – dat voorrang moet worden verleend aan wie een rondpunt oprijdt. Rationeel gezien is een dergelijke regel onbegrijpelijk, want als er wat verkeer is – en dat is er – brengt het opvolgen van de regel zware opstoppingen teweeg.

Een aantal taalregels in verband met conventies en spelling die de laatste jaren zijn uitgevaardigd, lijken me haaks te staan op deze basisvoorwaarde. Een treffend voorbeeld daarvan is de BIN-norm NBN Z 01-002 die voorschrijft om na de aanspreking (*Geachte mevrouw*) en de slotformule (*Met vriendelijke groet*) in brieven geen komma te plaatsen. Die regel druist regelrecht tegen een gevestigd gebruik in. Ik kan me niet voorstellen dat taalgebruikers de zinvolheid van een dergelijke regel inzien. Reacties als ‘Waarmee houden die (de regelgevers) zich in godsnaam bezig’ lijken me meer voor de hand te liggen.

Ook verschillende regels van de laatste twee spellingcommissies beantwoorden niet aan deze basisvoorwaarde. Ik vermeld er twee: de regelgeving in verband met de spelling van de tussenklank [ə(n)] als *e* of *en*, en de regelgeving in verband met het gebruik van een trema (¨) of een liggend streepje (-) bij de spelling van woorden met opeenvolgende klinkers die bij verschillende lettergrepen horen.

De spelling van de tussenklank *e(n)* werd in het *Groene Boekje* van 1954 geregeld door één hoofdregel die zegt dat die tussenklank in samenstellingen als *e* wordt geschreven. Aan die regel werden twee uitzonderingen toegevoegd, waarvan de eerste “Men schrijft *en* wanneer het eerste lid noodzakelijk de gedachte aan een meervoud opwekt” aanleiding is geweest voor heel wat diepzinnige taalkundige discussies. Denk aan *bessesap* versus *bessenjam*. In de spellingsregeling van 1995 is ervoor gekozen om dit problematisch

betekeniscriterium te vervangen door een vormelijk criterium: schrijf *(e)n* als het eerste deel van de samenstelling een meervoud heeft op *(e)n*. Maar naast die algemene regel staan een resem uitzonderingen en uitzonderingen op uitzonderingen. Men kan zich dan ook in alle redelijkheid afvragen of schrijvers hiermee gediend zijn (Renkema 2006: 62).

De spellingregelingen van 1995 en 2005 voor het gebruik van het trema of het liggend streepje bij ‘botsende klinkers’ beantwoorden evenmin aan deze basisvoorwaarde. In de spellingsregeling van 1995 werd een onderscheid gemaakt tussen samenstellingen en afleidingen. Als de twee woorddelen die de klinkerbotsing meebrengen ook als aparte woorden bestaan (dus een samenstelling vormen), gebruiken we een liggend streepje: *auto-ongeluk*, *dia-avond*, *zo-even*, *na-apen*, *toe-eigenen*. Als het niet gaat om een samenstelling, maar om een klinkerbotsing binnen een woord of in de combinatie van een woord met een prefix of een suffix (een afleiding) wordt een trema gebruikt: *ruïne*, *poëzie*, *geëindigd*, *beëindigen*, *beïnvloeden*. Op zich is dat voor de niet-taalkundig geschoolde taalgebruiker al een moeilijke regel, maar op elk van de twee aspecten van de regel volgde prompt al een uitzondering. De regel voor suffixen of achtervoegsels geldt niet voor het suffix *-achtig*, dus: *lila-achtig*, *zebra-achtig* (waarom?). De regel voor samenstellingen kreeg samengestelde telwoorden als uitzondering, dus niet *drie-enzestig* volgens de regel, maar *drieënzestig*. Waarom? Naar verluidt wegens het lelijke spellingbeeld van vormen als *drie-enzestig* volgens een van de betrokken ministers (Renkema 2006: 35). In 2005 werd het gebruik van trema en liggend streepje geregeld voor de klassieke prefixen zoals *co-* en *re-*. Dat leidde tot de regel om woorden met *co-* en *re-* als samenstellingen te beschouwen als we *co-* en *re-* “los kunnen zien” van het grondwoord. Dat geeft volgens Van Dale¹⁴ spellingsverschillen als: *co-educatie*, *co-existentie*, maar *coïncidentie*; *re-integreren*, *re-interpreteren*, maar *reïmponeren*, *reïncarneren*. De rationaliteit van een dergelijke complexe regeling ontgaat me. Bovendien wordt er nu een onderscheid gemaakt tussen het statuut van *her-* (dat ondubbelzinnig een voorvoegsel is) en van *re-* in respectievelijk *herinpreteren* en *re-inpreteren*. Dat de regel ook leidt tot wel erg mooie spellingvormen als *We hebben de tekst gere-interpreteerd*; *De ontslagen werknemers werden gere-integreerd*, is misschien aan de aandacht ontsnapt.

Een andere basisvoorwaarde voor regels volgens Rawls is dat regels *opgevolgd moeten kunnen worden* (“ought implies can”). Men mag geen regels opleggen die door de betrokkenen niet uitgevoerd kunnen worden. De regel in verband met de klassieke voorvoegsels kan al als voorbeeld dienen van een instructie die niet of nauwelijks opgevolgd kan worden. Nog een beter voorbeeld lijkt me een van de regels voor het schrijven van de tussenklank *e(n)* uit 1995. Volgens de regel dient men *en* te schrijven als het eerste deel van de samenstelling een zelfstandig naamwoord is dat uitsluitend een meervoud op *-(e)n* heeft. Samenstellingen waarvan het eerste deel een zelfstandig naamwoord is met zowel een meervoud op *s* als op *n* (bijvoorbeeld: *gedachte*, *gedachten*, *gedachtes*) krijgen bijgevolg als tussenklank *e* en niet *en* (*gedachtegang*, *gedachtestreepje*). Die regel is echter door taalgebruikers niet op te volgen aangezien het meervoud van woorden regionaal kan verschillen. Men had hier dezelfde houding kunnen aannemen als voor de tussenklank *s*, waarvoor ook regionale verschillen bestaan en waarbij men in de spelling het oordeel aan de taalgebruiker overlaat: schrijf *s* als tussenklank in samenstellingen wanneer je zelf een tussenklank *s* gebruikt. Daarbij werd opgemerkt: “Er zijn talrijke samenstellingen waarin sommige taalgebruikers wel een *s* uitspreken en andere niet. Op grond van uitspraakvariatie behouden vele woorden twee gelijkwaardige spellingen. *Dood(s)kist*, *drug(s)beleid*, *spelling(s)commissie*, etc.” (p. 26)

De oplossing om ook op het vlak van de meervoudsvorming variatie te erkennen is men echter niet gevolgd. Er werd uitgemaakt welke zelfstandige naamwoorden eindigend op *e* uitsluitend een meervoud op *-n* hebben en welke een dubbel. Zo werd in 1995 uitgemaakt dat *wedde* alleen als meervoud *wedden* heeft, terwijl, alleszins in Vlaanderen, het meervoud

weddes zeker even gebruikelijk is. Dat werd rechtgezet in 2005. De weddeberekening die het personeel van de K.U. Leuven maandelijks ontvangt, werd weer *weddekaart* geschreven en niet meer *weddenkaart* zoals in de jaren voordien gebeurde. In 2005 werd dan weer “beslist” dat zelfstandige naamwoorden eindigend op *gave* uitsluitend een meervoud op *-n* hebben, terwijl iedereen (?) weet dat bijvoorbeeld voor *uitgave* in de betekenis van ‘publicatie’ al evenzeer een meervoud op *-s* gangbaar is (niet alleen in Vlaanderen, maar ook in Nederland). Het gevolg is dat taalgebruikers mogelijke meervouden volgens het woordenboek zouden moeten memoriseren om correct te kunnen spellen.

De voorbeelden die ik gegeven heb, betreffen spellingsregels. Voor taalkundigen is spelling veelal maar een randfenomeen van de taal, maar voor veel taalgebruikers zijn fouten op het vlak van de spelling essentieel: verkeerde spellingen worden dikwijls als zware taalfouten aangerekend. Dat geldt onder meer voor leerlingen, leraren en ambtenaren, van wie verondersteld wordt dat zij de officiële spellingsregels volgen. Hier zou een andere basisvoorwaarde van Rawls van toepassing kunnen zijn, namelijk dat de regelgeving garandeert dat iedereen op een gelijke manier behandeld wordt.

Ook op het vlak van het woordgebruik zijn er voorbeelden te geven. In mijn Kinshasa-voorbeeld heb ik het woord *rondpunt* gebruikt in plaats van het in Nederland gangbare *rotonde*. Dat is een van de voorbeelden waarin het gangbare woordgebruik in Vlaanderen van dat in Nederland verschilt. Enkele andere voorbeelden: *bankkaart*, *opendeurdag* en *aanwezigheidslijst*, in vergelijking met: *betaalkaart*, *open deur* en *presentielijst*. Vele Vlamingen zien er de redelijkheid niet van in waarom de Nederlandse woorden ‘beter’ Nederlands zouden zijn dan de Vlaamse. *Opendeurdag* is wel een leenvertaling uit het Franse *journée portes ouvertes*, maar *open deur* is evenzeer een vertaling van het Engelse *open door*; in *presentielijst* is *presentie* een verbastering van *présence* en betekent gewoon *aanwezigheid*. Het verschil kun je alleen maar begrijpen als je aanvaardt dat het referentiepunt voor de Nederlandse standaardtaal het taalgebruik van de Randstad Holland is. Uit sociolinguïstisch onderzoek in het laatste kwart van de vorige eeuw is echter duidelijk gebleken dat de meeste Vlamingen zich daarin niet kunnen vinden. De laatste jaren wordt dan ook meer en meer aanvaard dat het Nederlands twee referentiepunten heeft en niet een: een Nederlandse variant zoals gebruikelijk in Nederland (Nederlands-Nederlands) en een Nederlandse variant zoals gebruikelijk in België (Belgisch-Nederlands) (zie de bijdrage van Willy Martin in dit boek).

De sociale interactie tussen mensen in een democratische rechtsstaat wordt niet geregeld door gezagsuitspraken, maar door sociale regelgeving. Als er nog gezag bestaat, dan zou het er beter voor zorgen dat mensen niet beoordeeld worden op basis van regels die niet beantwoorden aan de basisvoorwaarden voor goede regelgeving.

Literatuurlijst

- Arendt, H. (1959). “What is authority?”. Nederlandse vertaling in: H. Arendt. *Tussen verleden en toekomst. Vier oefeningen in politiek denken*. Leuven-Apeldoorn: Garant, 1994. (Nederlandse vertaling door G. Beheydt, J. Masschelein, R. Peeters & B. Schreurs)
- Bartsch, R. (1984). “Normentheorie en een sociolinguïstische toepassing”, *ttt (Interdisciplinair tijdschrift voor Taal- & Tekstwetenschap)* 4: 177-196.
- Eemeren, F. van & R. Grootendorst (1994). *Dat heeft u mij niet horen zeggen... Drogredenen van A tot Z*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.
- Furedi, F. (2009). “Met afwijzen van gezag komt vrijheid in het gedrang”, *NRC Handelsblad Opinie & Debat*, 14-15 november 2009.
- Geerts, G. (1967). “Het gezag van Van Dale”, *Dietsche Warande en Belfort* 112: 54-65.
- Haeseryn, W. (1987). *Normen en taal*. Groningen: Wolters-Noordhoff / Leuven: Wolters (Nederlandse Taalunie Voorzetten 8).

- Horst, J. van der (2010). *Met oog op morgen. Opstellen over taal, taalverandering en standaardtaal*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Martin, W. (2010). Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands. Bien étonnés de se trouver ensemble?
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge Mass.: Harvard University Press (Revised edition 1999).
- Renkema, J. (2006). *Geef de spelling wat speling*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Searle, J.R. (1995). *The construction of social reality*. Londen: Penguin Books.
- Van Dale. *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Veertiende, herziene uitgave door T. den Boon en D. Geeraerts. Utrecht / Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 2005.
- Woordenlijst van de Nederlandse taal* (1954). 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Woordenlijst Nederlandse taal* (1995). Den Haag: Sdu Uitgevers; Antwerpen: Standaard Uitgeverij.